

REPREZENTACJA OSOBY MAŁOLETNIEJ W POSTĘPOWANIACH SPADKOWYCH

Sławomira Kotas-Turoboyska

Wolters Kluwer

REPREZENTACJA OSOBY MAŁOLETNIEJ W POSTĘPOWANIACH SPADKOWYCH

Sławomira Kotas-Turoboyska

Wolters Kluwer

WARSZAWA 2022

SERIA **MONOGRAFIE**

Sławomira Kotas-Turoboyska, nr ORCID: 0000-0002-6192-3955

Stan prawny na 1 marca 2022 r.

Recenzent

Dr hab. Joanna Bodio, prof. UMCS

Wydawca

Magdalena Stojek-Siwińska

Redaktor prowadzący

Joanna Ołówek

Opracowanie redakcyjne

Katarzyna Kruś

Projekt okładek serii

Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujmy prawo i własność

Więcej na www.legalnakultura.pl

Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2022

ISBN 978-83-8286-180-8

ISSN 1897-4392

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 728 313 462

e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	11
Wstęp	13
Rozdział 1	
Pojęcie osoby małoletniej.....	21
1. Uwagi ogólne.....	21
2. Pojęcie małoletniego na gruncie prawa międzynarodowego	22
3. Pojęcie małoletniego na gruncie Konstytucji RP	30
4. Pojęcie małoletniego w prawie i postępowaniu cywilnym....	33
5. Małoletni w świetle przepisów prawa pracy	40
6. Pojęcie małoletniego w prawie i postępowaniu karnym.....	42
7. Pojęcie małoletniego w polskim prawie administracyjnym	46
8. Podsumowanie.....	47
Rozdział 2	
Ewolucja przepisów o reprezentacji małoletnich w postępowaniu cywilnym w ujęciu historycznym	49
1. Uwagi ogólne.....	49
2. Reprezentacja interesów osoby małoletniej w świetle ustawodawstwa o prawie rodzinnym	50
2.1. Projekt działu polskiego Kodeksu cywilnego o stosunkach prawnych rodziców i dzieci z 1934 r.	50

2.2. Projekt Prawa o stosunkach rodziców i dzieci wraz z przepisami o zdolności do działań prawnych z 1938 r.	53
2.3. Dekret z 22.01.1946 r. – Prawo rodzinne	55
2.4. Kodeks rodzinny z 1950 r.	56
3. Reprezentacja osoby małoletniej wobec przepisów prawa cywilnego	58
3.1. Pierwsza część projektu Kodeksu cywilnego z 20.01.1928 r.	58
3.2. Dekret z 29.08.1945 r. – Prawo osobowe	61
3.3. Ustawa z 18.07.1950 r. – Przepisy ogólne prawa cywilnego.....	63
4. Reprezentacja osoby małoletniej w świetle przepisów o postępowaniu cywilnym	64
4.1. Wstępny projekt procedury cywilnej z 1921 r.	64
4.2. Projekt procedury cywilnej z kwietnia 1929 r.	68
4.3. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 29.11.1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego	71
4.4. Dekret z 18.07.1945 r. – Kodeks postępowania niespornego	74
5. Podsumowanie.....	78

Rozdział 3

Osoba małoletnia w wybranych kategoriach spraw z zakresu postępowań spadkowych.....	81
1. Uwagi ogólne.....	81
2. Przymioty procesowe uczestnika spraw z zakresu postępowań spadkowych.....	84
2.1. Zdolność sądowa	84
2.2. Zdolność procesowa.....	90
2.3. Zdolność postulacyjna.....	94
3. Pozycja osoby małoletniej w postępowaniach spadkowych	102
3.1. Osoba małoletnia jako uczestnik postępowania nieprocesowego.....	102
3.2. Nasciturus jako uczestnik spraw z zakresu postępowań spadkowych.....	107

3.3. Osoba małoletnia jako świadek.....	109
3.4. Instytucja wysłuchania osoby małoletniej	114
4. Postępowania spadkowe	122
4.1. Sprawy o stwierdzenie nabycia spadku i przedmiotu zapisu windykacyjnego oraz przyjęcie lub odrzućenie spadku	122
4.2. Sprawy o dział spadku	129
4.3. Sprawy o uchylenie się od skutków prawnych oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku	134
4.4. Inne sprawy spadkowe.....	139
5. Osoba małoletnia w sprawach spadkowych w świetle badań empirycznych	145
6. Podsumowanie.....	153

Rozdział 4

Podmioty uprawnione do reprezentacji osoby małoletniej

w postępowaniach spadkowych	157
1. Uwagi ogólne.....	157
2. Pojęćie reprezentacji.....	158
3. Standardy reprezentacji osoby małoletniej w świetle Wytycznych Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom	162
4. Przedstawiciele ustawowi małoletniego w postępowaniach spadkowych	167
4.1. Rodzice.....	167
4.2. Opiekun prawny	174
4.3. Kurator	178
4.4. Kurator <i>ventris</i>	193
5. Wyłączenie przedstawicielstwa ustawowego reprezentantów osoby małoletniej	196
5.1. Uwagi ogólne na tle art. 98 § 2 k.r.o.	196
5.2. Wyłączenie reprezentacji małoletniego na podstawie art. 98 § 2 pkt 2 k.r.o. w postępowaniach spadkowych	199

5.3. Wyłączenia reprezentacji małoletniego w postępowaniu spadkowym w przypadku wielości małoletnich uczestników – rozważania na podstawie art. 98 § 2 pkt 1 k.r.o.	202
6. Wyłączenie reprezentacji małoletniego w postępowaniu spadkowym na podstawie art. 159 k.r.o.	205
7. Wadliwa reprezentacja osób małoletnich w postępowaniach spadkowych	208
7.1. Podmioty nieuprawnione do reprezentacji osób małoletnich w postępowaniach spadkowych	208
7.2. Skutki wadliwej reprezentacji osób małoletnich w postępowaniach spadkowych	213
8. Wykonywanie reprezentacji przez przedstawicieli ustawowych osób małoletnich w postępowaniach spadkowych – wnioski na tle badań empirycznych	216
9. Kurator <i>ad actum</i> – wnioski na tle badań empirycznych	222
10. Podsumowanie	225

Rozdział 5

Czynności przedstawicieli ustawowych małoletniego

w postępowaniach spadkowych	229
1. Uwagi ogólne.....	229
2. Wszczęcie i inicjowanie kolejnych etapów postępowania z zakresu spraw spadkowych	232
2.1. Uprawnienie do złożenia wniosku inicjującego postępowanie w sprawie spadkowej	232
2.2. Uprawnienie do wnoszenia środków zaskarżenia.....	235
3. Udzielenie umocowania osobie trzeciej.....	238
4. Rozporządzanie prawami podmiotowymi reprezentowanego.....	242
4.1. Uprawnienie do zajęcia stanowiska w sprawie i ochrony praw osoby małoletniej	242
4.2. Cofnięcie wniosku.....	244
4.3. Zmiana wniosku.....	247
4.4. Uгода	249
5. Ingerencja sądu opiekuńczego w zarząd majątkiem małoletniego w postępowaniach spadkowych	250

5.1. Czynności przekraczające zwykły zarząd majątkiem małoletniego w rozumieniu art. 101 § 3 k.r.o.	250
5.2. Podejmowanie tzw. ważniejszych spraw dotyczących małoletniego – art. 156 k.r.o.	258
6. Sprawy o udzielenie przez sąd opiekuńczy zezwoleń przedstawicielowi ustawowemu małoletniego – uwagi na tle badań empirycznych.....	264
6.1. Uwagi ogólne.....	264
6.2. Szczegółowe dane o uczestnikach postępowania oraz osobach małoletnich, których interesów postępowanie dotyczy.....	266
6.3. Sąd opiekuńczy w postępowaniach o udzielenie zezwoleń na dokonanie czynności przekraczających zwykły zarząd majątkiem małoletniego	271
6.4. Możliwość dochowania terminu do złożenia oświadczenia o sposobie przyjęcia lub odrzucenia spadku a postępowanie o udzielenie zezwoleń na dokonanie czynności przekraczającej zwykły zarząd majątkiem małoletniego.....	274
7. Podsumowanie.....	282
Wnioski	285
Bibliografia	295
Wykaz źródeł prawa	301
Wykaz orzeczeń	305
Spis tabel	309

WYKAZ SKRÓTÓW

dyrektywa 94/33/WE	– dyrektywa Rady 94/33/WE z 22.06.1994 r. w sprawie ochrony pracy osób młodych (Dz.Urz. WE L 216, s. 12)
EKWPD	– Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci, sporządzona w Strasburgu 25.01.1996 r. (Dz.U. z 2000 r. Nr 107, poz. 1128)
k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2020 r. poz. 1740 ze zm.)
k.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2021 r. poz. 2345 ze zm.)
k.k. z 1932 r.	– rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 11.07.1932 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 60, poz. 571)
k.p.	– ustawa z 26.06.1974 r. – Kodeks pracy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1320 ze zm.)
k.p.a.	– ustawa z 14.06.1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 735 ze zm.)
k.p.c.	– ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 1805 ze zm.)
k.p.c. z 1930 r.	– rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 29.11.1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 83, poz. 651 ze zm.)
k.p.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 534 ze zm.)
k.p.n.	– dekret z 18.07.1945 r. – Kodeks postępowania nie-spornego (Dz.U. Nr 27, poz. 169)
k.r.	– ustawa z 27.06.1950 r. – Kodeks rodzinny (Dz.U. Nr 34, poz. 308)
k.r.o.	– ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1359 ze zm.)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)

KPD	- Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 20.11.1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526)
p.o.p.c.	- ustawa z 18.07.1950 r. – Przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz.U. Nr 34, poz. 311)
PDPC	- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Paryż, 10.12.1948 r. (http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html)
pr. not.	- ustawa z 14.02.1991 r. – Prawo o notariacie (Dz.U. z 2020 r. poz. 1192 ze zm.)
pr. osob.	- dekret z 29.08.1945 r. – Prawo osobowe (Dz.U. Nr 40, poz. 223)
pr. ośw.	- ustawa z 14.12.2016 r. – Prawo oświatowe (Dz.U. z 2021 r. poz. 1082 ze zm.)
pr. rodz.	- dekret z 22.01.1946 r. – Prawo rodzinne (Dz.U. Nr 6, poz. 52)

Inne

AUWr	- Acta Universitatis
MoP	- Monitor Prawniczy
NP	- Nowe Prawo
NSA	- Naczelny Sąd Administracyjny
OSNC	- Orzecznictwo Sądów Polskich. Izba Cywilna
OSNCP	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna i Pracy
OSNC-ZD	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna – Zbiór Dodatkowy
OSNP	- Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych
OSP	- Orzecznictwo Sądów Polskich
Pal.	- Palestra
PiP	- Państwo i Prawo
PPC	- Polski Proces Cywilny
PS	- Przegląd Sądowy
PwD	- Prawo w Działaniu
Rej.	- Rejent
RPD	- Rzecznik Praw Dziecka
RPEiS	- Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
RPO	- Rzecznik Praw Obywatelskich
SN	- Sąd Najwyższy
TK	- Trybunał Konstytucyjny

WSTĘP

Pod pojęciem postępowania cywilnego kryją się postępowania sądowe i pozasądowe służące do rozpoznawania i rozstrzygania spraw cywilnych. Pozwalają one na urzeczywistnianie norm szeroko rozumianego prawa cywilnego, gwarantując swego rodzaju pewność prawa w tej dziedzinie stosunków społecznych¹. Pozycja dominująca spośród wszystkich rodzajów postępowań cywilnych niewątpliwie należy do postępowań sądowych, które prowadzone są w dwóch trybach rozpoznawczych, tj. procesowym i nieprocesowym.

Historycznie najstarszym trybem sądowego postępowania cywilnego jest tryb procesowy. Drugi tryb postępowania rozpoznawczego to postępowanie nieprocesowe, nazywane pierwotnie postępowaniem niespornym. Przedmiot zainteresowania przygotowanego opracowania stanowi cywilne postępowanie nieprocesowe, a ściślej druga co do liczebności² kategoria spraw rozpoznawanych w tym trybie, tj. sprawy spadkowe. Zgodnie z art. 627 k.p.c. postępowanie spadkowe należy do zakresu działalności sądów, chyba że przepis szczególny stanowi inaczej. Za spadek uważa się natomiast ogół praw i obowiązków majątkowych zmarłego, które przechodzą na spadkobierców z chwilą śmierci spadkodawcy, z wyjątkiem tych praw i obowiązków, które były ściśle związane z jego osobą lub które z chwilą jego śmierci przechodzą na oznaczone osoby niezależnie od tego, czy są one spadkobiercami (art. 922 § 1 i 2 k.c.).

¹ W. Siedlecki, Z. Świeboda, *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2001, s. 17.

² W. Siedlecki, Z. Świeboda, *Postępowanie...*, s. 207.

Postępowanie spadkowe nie ma charakteru obligatoryjnego. Co do zasady wszczyna się je na wniosek, a tylko w przypadkach ściśle określonych przez ustawodawcę możliwe jest prowadzenie go z urzędu³. Podmioty zainteresowane przeprowadzeniem postępowań spadkowych nie są ograniczone żadnym terminem i mogą domagać się wszczęcia postępowania spadkowego nawet kilkanaście lat po śmierci spadkodawcy. Upływ czasu nie ma wpływu na to, kto zostanie uznany za spadkobiercę. Krąg podmiotów uprawnionych do dziedziczenia na podstawie ustawy jasno określa bowiem Kodeks cywilny (art. 931–940). W przypadku dziedziczenia testamentowego co do zasady wiążąca jest wola spadkodawcy (art. 941 i n. k.c.).

Uczestnikiem postępowania spadkowego może być każdy, kogo praw dotyczy wynik postępowania (art. 510 § 1 k.p.c.). Ustawodawca nie warunkuje w żaden inny sposób niż określony w art. 931 i n. k.c. oraz w art. 510 § 1 k.p.c. prawa do bycia uczestnikiem postępowania nieprocesowego. Możliwe jest zatem, aby status taki uzyskała osoba małoletnia.

Osoba małoletnia z uwagi na swój wiek, niewielkie doświadczenie życiowe oraz niedojrzałość, a przede wszystkim ze względu na regulacje ustawowe (art. 8 k.c. i art. 65 § 1 k.p.c.) nie posiada pełni praw, które przysługują osobie pełnoletniej. Małoletni nie posiada zatem co do zasady na gruncie prawa cywilnego materialnego zdolności do czynności prawnych, a w postępowaniu cywilnym, w tym w sprawach spadkowych, zdolności procesowej. Dlatego też dziecko nie może działać w postępowaniu spadkowym samodzielnie, a do dokonywania za nie czynności procesowych uprawniony jest wyłącznie jego przedstawiciel ustawowy (art. 66 w związku z art. 13 § 2 k.p.c.)⁴.

Właściwe wykonywanie obowiązku i prawa reprezentacji osoby małoletniej w sprawach spadkowych ma służyć realizacji zasady dobra dziecka, która stanowi myśl przewodnią wielu regulacji z zakresu prawa

³ Wyjątki od zasady wszczynania postępowania spadkowego na wniosek przewidują następujące przepisy: art. 635 § 1 i 3, art. 637 § 2, art. 647–649, art. 655, art. 661–662 oraz art. 666 k.p.c.

⁴ K. Korzan, *Podmioty postępowania nieprocesowego*, cz. 2, Rej. 2005/3, s. 27.

międzynarodowego oraz krajowego. Należy mieć przy tym na uwadze, że sprawy spadkowe mogą w praktyce stanowić źródło pierwszych decyzji dotyczących majątku osoby małoletniej. Racjonalne i ostrożne podejście do spadkobrania, z uwzględnieniem szans i zagrożeń, jakie niesie ze sobą między innymi oświadczenie o sposobie przyjęcia lub odrzucenia spadku (art. 1015 § 1 k.c.) czy sposobie jego podziału, będzie miało niewątpliwie w wielu przypadkach niebagatelne znaczenie dla przyszłości dziecka.

Postępowania spadkowe stanowią też znakomity przykład spraw, których waga jest często bagatelizowana przez społeczeństwo nieświadome zagrożeń, jakie niesie ze sobą uchybienie terminom prawa materialnego wynikającym z regulacji dotyczących spadkobrania.

Wobec powyższego celem opracowania było ustalenie źródeł i zakresu uprawnień podmiotów mogących pełnić w ramach spraw spadkowych funkcję przedstawiciela ustawowego oraz szeroko rozumianych konsekwencji ewentualnych uchybień w wywiązywaniu się przez nie z obowiązków reprezentanta. Ponadto autorka chciała na podstawie przeprowadzonych badań aktowych, zestawionych z rozważaniami teoretycznoprawnymi, zidentyfikować problemy, które ujawniają się podczas rozstrzygania tego rodzaju spraw. Powyższe stanowi podstawę dla dalszych rozważań i formułowania wniosków *de lege ferenda*. Efektem finalnym jest natomiast odpowiedź na pytanie, czy osoba małoletnia jest właściwie reprezentowana w postępowaniach spadkowych i czy reprezentację tę można uznać za zgodną z szeroko rozumianym dobrem małoletniego, a przy tym odpowiadającą zaleceniom, wytycznym i ustawodawstwu międzynarodowemu.

Wskazane zagadnienia, choć niewątpliwie istotne, nie doczekały się kompleksowego, monograficznego opracowania. Dotychczasowe prace, choć bardzo cenne dla nauki, zazwyczaj jedynie pobieżnie lub fragmentarycznie odnoszą się do stanowiącego temat pracy zagadnienia reprezentacji osób małoletnich w postępowaniach spadkowych. Powyższe przemawiało tym samym za zasadnością podjęcia tego zagadnienia i jego całościowego omówienia.

Rozważania dotyczące tytułowego problemu zostały omówione w ramach pięciu rozdziałów. Rozdziały 1 i 2 mają charakter teoretyczny, rozdziały 3–5 łączą w sobie rozważania teoretyczne z częścią empiryczną. Mając na uwadze wielość postępowań zaliczanych do katalogu spraw spadkowych, dla zagwarantowania większej przejrzystości i wnikliwości opracowania rozważania pracy skupiają się przede wszystkim na sprawach dotyczących: stwierdzenia nabycia spadku, działu spadku, uchylenia się od skutków prawnych niezłożenia oświadczenia, złożenia oświadczenia o sposobie przyjęcia lub odrzucenia spadku. Ponadto szczegółowej analizie poddano postępowania opiekuńcze o wyrażenie zgody na dokonanie czynności przekraczającej zwykły zarządek majątkiem małoletniego lub o wyrażenie zgody na dokonanie tzw. ważniejszych spraw oraz o ustanowienie kuratora do reprezentowania osoby małoletniej. Zestawienie ww. postępowań spadkowych ze wskazanymi postępowaniami opiekuńczymi pozwoliło zidentyfikować najistotniejsze problemy pojawiające się w kontekście reprezentacji osoby małoletniej w sprawach spadkowych. Wyniki zakreślonej w ten sposób analizy pozwoliły też na udzielenie odpowiedzi na stawiane pytania badawcze.

Pojęcie osoby małoletniej, tak jak pojęcie dziecka, choć używane w ustawodawstwie wielokrotnie, nie posiada ani na gruncie krajowym, ani międzynarodowym definicji legalnej. Dla określenia osoby niebędącej osobą dorosłą ustawodawca używa wielu pojęć. Zasadniczych problemów nie budzi określenie górnej granicy wieku osoby małoletniej. Kwestia ta została odmiennie uregulowana tylko na gruncie prawa karnego. Przedmiot szerokiej i wciąż nierozstrzygniętej dyskusji stanowi określenie momentu początkowego życia dziecka. Dlatego też na potrzeby monografii niezbędne okazało się zdefiniowanie pojęcia osoby małoletniej, co uczyniono w rozdziale 1.

Właściwe zrozumienie roli, jaką wobec osoby małoletniej pełni przedstawiciel ustawowy, wymagało przedstawienia ewolucji przepisów prawa cywilnego materialnego, prawa rodzinnego oraz prawa procesowego, w zakresie odnoszącym się do problemu reprezentacji dziecka. Rozważaniom uwzględniającym ostatnich sto lat ustawodawstwa polskiego poświęcony został rozdział 2.

W rozdziale 3 omówiono zagadnienia związane z udziałem osoby małoletniej w postępowaniach spadkowych, opisując szczegółowo specyfikę postępowania o stwierdzenie nabycia spadku, postępowania o dział spadku oraz o uchylenie się od skutków prawnych oświadczenia woli, które z uwagi na swój charakter stanowią najlepsze tło dla roztrząsania kwestii związanych z reprezentacją osoby małoletniej w sprawach spadkowych. Dlatego też rozważania pracy w dużej mierze ograniczają się do badań czynionych na tle regulacji dotyczących ww. spraw. W rozdziale tym zestawiono także po raz pierwszy rozważania teoretyczne z wynikami badań empirycznych odnoszących się do pozycji osoby małoletniej we wskazanych kategoriach postępowania.

W kolejnym rozdziale określono definicję pojęcia reprezentacji oraz zaprezentowano standardy, jakie zgodnie z regulacjami międzynarodowymi winna spełniać reprezentacja osób małoletnich. Ponadto zidentyfikowano podmioty, które mogą pełnić funkcję przedstawiciela ustawowego osoby małoletniej. Omówiono źródło umocowania każdego z nich, generalne założenia dotyczące sposobu wykonywania przez każdy z podmiotów reprezentacji oraz ustawowe wyłączenia przedstawicielstwa ustawowego. Rozważania teoretyczne po raz kolejny zestawiono z wynikami badań empirycznych, dokonując przy tym krytycznej oceny sposobu sprawowania przedstawicielstwa ustawowego w praktyce.

W rozdziale 5 odniesiono się szczegółowo do czynności, które przedstawiciele ustawowi są uprawnieni podejmować w imieniu osoby małoletniej w sprawach spadkowych. Dokonano przy tym rozróżnienia powyższych na czynności przekraczające i nieprzekraczające zakresu zwykłego zarządu majątkiem małoletniego. Rozważania te uczyniły wstęp do opartego na wynikach badań empirycznych opisu spraw o udzielenie zezwolenia na dokonanie czynności przekraczających zwykły zarząd majątkiem małoletniego. Ponadto odniesiono się do stanowiącego przedmiot szerokiej dyskusji zagadnienia wpływu postępowania o udzielenie zezwolenia na możliwość złożenia w imieniu osoby małoletniej oświadczenia w trybie art. 1015 § 1 k.c.

Omówienie zagadnienia reprezentacji osób małoletnich w postępowaniach spadkowych było możliwe dzięki skorzystaniu z kilku metod

badawczych stosowanych w naukach prawnych. W pierwszej kolejności, posługując się metodą dogmatycznoprawną, autorka dokonała analizy źródeł prawa krajowego i międzynarodowego dotyczących szeroko rozumianej reprezentacji dziecka w postępowaniu nieprocesowym, ze szczególnym uwzględnieniem postępowań spadkowych. Jednocześnie dla uzyskania pełnego obrazu współczesnego ustawodawstwa skorzystano z metody historycznoprawnej. Powyższe umożliwiło przedstawienie ewolucji, jakiej w ostatnich stu latach uległo zarówno krajowe, jak i międzynarodowe ustawodawstwo w zakresie problematyki stanowiącej przedmiot rozważań pracy. Wykorzystanie wskazanych powyżej metod badawczych pozwoliło także na identyfikację cech podmiotu określanego mianem „małoletni” i „dziecko” oraz zobrazowanie zmian, jakim w ostatnich stu latach uległa rola i pozycja dziecka w postępowaniach sądowych. Pozwoliło to lepiej oddać skalę i znaczenie problemów, z jakimi w kontekście reprezentacji dziecka musimy mierzyć się obecnie. Ponadto umożliwiło lepsze zrozumienie wartości, jakimi kieruje się ustawodawca, tworząc regulacje odnoszące się do osoby dziecka i jego roli w postępowaniu sądowym, a zwłaszcza postępowaniu spadkowym. Rozważania czynione z wykorzystaniem omówionych metod badawczych zostały uzupełnione o wyniki szczegółowej analizy dostępnych opracowań naukowych i wyrażonych w nich poglądów przedstawicieli doktryny oraz stanowisk judykatury zawartych w dostępnym orzecznictwie sądów, w szczególności Sądu Najwyższego, a zatem z wykorzystaniem metody teoretycznoprawnej. Mając jednak na uwadze, że jest także praktykiem prawa, wieloletnim asystentem sędziego Sądu Najwyższego, autorka niniejszego opracowania za niezbędne uznała posłużenie się metodą empiryczną i ustalenie, jak obowiązujące przepisy prawa dotyczące reprezentacji osób małoletnich w postępowaniach spadkowych stosowane są w praktyce, tj. jak sądy i upoważnione do tego podmioty wywiązują się z nadrzędnego obowiązku troski o dobro dziecka. Założenie to było determinowane potrzebą jak najpełniejszego omówienia problematyki reprezentacji osób małoletnich w sprawach spadkowych. Dlatego też szeroką analizę przepisów prawa krajowego i międzynarodowego, orzecznictwa Sądu Najwyższego i sądów powszechnych oraz poglądów przedstawicieli doktryny wzbogacono o wnioski płynące z przeprowadzonych na potrzeby opracowania badań aktowych. Badania te nie miały charakteru badań statystycznych, które niewątpliwie wymagałyby nie

tylko zdecydowanie większej próby akt, ale również specjalistycznych narzędzi do ich przeprowadzenia. Celem autorki było jedynie zidentyfikowanie problemów, które ujawniają się podczas rozstrzygania tego rodzaju spraw, oraz zbudowanie podstaw dla dalszych rozważań pracy i formułowania wniosków *de lege ferenda*.

Badania empiryczne podzielone zostały na dwa etapy. Pierwszy stanowiła analiza spraw spadkowych rozpoznawanych przez wydziały cywilne sądów rejonowych. Przystępując do opracowywania badań aktowych w tym zakresie, autorka zwróciła się do 15 sądów rejonowych z terenu całego kraju z wnioskami o wgląd w akta co najmniej 10 spraw: o stwierdzenie nabycia spadku (art. 669 k.p.c.), o dział spadku (art. 680 k.p.c.) oraz o uchylenie się od skutków odrzucenia lub przyjęcia spadku (art. 690 k.p.c.), prowadzonych w latach 2008–2018, w których jednym z uczestników była osoba małoletnia reprezentowana przez rodzica, opiekuna prawnego, kuratora lub inny upoważniony do tego podmiot. Ostatecznie badaniu poddanych zostało 112 spraw z 12 sądów, tj.:

- 1) Sądu Rejonowego w Olsztynie,
- 2) Sądu Rejonowego w Kielcach,
- 3) Sądu Rejonowego dla Warszawy-Pragi-Południe w Warszawie,
- 4) Sądu Rejonowego dla Łodzi-Śródmieścia w Łodzi,
- 5) Sądu Rejonowego w Piasecznie,
- 6) Sądu Rejonowego Poznań-Stare Miasto w Poznaniu,
- 7) Sądu Rejonowego we Włocławku,
- 8) Sądu Rejonowego w Sochaczewie,
- 9) Sądu Rejonowego w Gdyni,
- 10) Sądu Rejonowego w Rzeszowie,
- 11) Sądu Rejonowego Lublin-Zachód w Lublinie,
- 12) Sądu Rejonowego dla Krakowa-Śródmieścia w Krakowie.

Realizując drugi etap badań, autorka wystosowała wnioski do 14 sądów rejonowych z terenu całego kraju o umożliwienie jej zapoznania się z aktami spraw o wyrażenie zgody przez sąd na dokonanie czynności przekraczających zwykły zarząd majątkiem małoletniego (art. 583 lub art. 593 k.p.c.) związanych z postępowaniem spadkowym (np. o wyrażenie zgody na odrzucenie spadku w imieniu małoletniego czy zawarciu ugody w imieniu małoletniego w sprawie o dział spadku) z lat

2008–2018. Ostatecznie przeprowadzono analizę akt 105 spraw spełniających powyższe kryteria z 11 sądów rejonowych, tj.:

- 1) Sądu Rejonowego w Sochaczewie,
- 2) Sądu Rejonowego we Włocławku,
- 3) Sądu Rejonowego w Gdyni,
- 4) Sądu Rejonowego dla Krakowa-Śródmieścia w Krakowie,
- 5) Sądu Rejonowego Lublin-Zachód w Lublinie,
- 6) Sądu Rejonowego Poznań-Stare Miasto w Poznaniu,
- 7) Sądu Rejonowego dla Warszawy-Pragi-Południe w Warszawie,
- 8) Sądu Rejonowego w Piasecznie,
- 9) Sądu Rejonowego w Kielcach,
- 10) Sądu Rejonowego dla Wrocławia-Śródmieścia we Wrocławiu,
- 11) Sądu Rejonowego w Olsztynie.

Przeprowadzona we wskazany sposób kompleksowa analiza zagadnienia reprezentacji osoby małoletniej w postępowaniach spadkowych pozwoliła na sformułowanie wniosków wyrażonych na koniec każdego z rozdziałów oraz w zakończeniu pracy. Rozważania te potwierdzają, jak istotna jest właściwa, zgodna z szeroko rozumianym dobrem dziecka, reprezentacja jego interesów w postępowaniach sądowych. Co ważne, poczynione rozważania pozwoliły nie tylko na identyfikację podmiotów zobowiązanych do reprezentacji osoby małoletniej w sprawach spadkowych i ich uprawnień oraz obowiązków w tym zakresie, ale również umożliwiły identyfikację problemów, jakie pojawiają się na tym tle w praktyce. Niebagatelny wkład w powyższe mają przeprowadzone badania aktowe, które najlepiej obrazują rzeczywisty stan rzeczy, potwierdzając tym samym swoją przydatność w tworzeniu opracowań z zakresu prawa, zwłaszcza prawa procesowego.

Rozdział 1

POJĘCIE OSOBY MAŁOLETNIET

1. Uwagi ogólne

Pojęcie osoby małoletniej pojawia się w polskim ustawodawstwie wielokrotnie, zarówno na gruncie prawa cywilnego, jak i karnego. Żaden z obowiązujących aktów prawnych nie zawiera jednak jego definicji legalnej. Ustawodawca wymiennie dla pojęcia małoletniego używa także w różnych aktach prawnych określeń: dziecko, dziecko poczęte, nasciturus, nieletni, młodociany, przysposobiony, osoba mająca być przysposobiona, osoba podlegająca władzy rodzicielskiej, opiece lub kuratel¹.

Definicji pojęcia „małoletni” nie zawiera też *Słownik języka polskiego*, odsyłając czytelnika do pojęcia „niepełnoletni”², czyli osoby będącej w wieku, w którym nie uzyskało się jeszcze pełni praw obywatelskich³. *Wielki słownik języka polskiego* wskazuje natomiast, że małoletni to taki, który nie ukończył jeszcze 18 lat i nie ma pełnych praw obywatelskich oraz nie ponosi pełnej odpowiedzialności za swoje czyny⁴.

¹ J. Bodio, *Status dziecka jako uczestnika postępowania nieprocesowego*, Warszawa 2019, s. 23.

² <https://sjp.pwn.pl/szukaj/małoletni.html> (dostęp: 7.02.2022 r.).

³ <https://sjp.pwn.pl/sjp/niepełnoletni-I;2489259.html> (dostęp: 7.02.2022 r.).

⁴ https://www.wsjp.pl/index.php?id_hasla=16410&ind=0&w_szukaj=ma%C5%82oletni (dostęp: 7.02.2022 r.).

2. Pojęcie małoletniego na gruncie prawa międzynarodowego

Odnosząc się do osób małoletnich, ustawodawca – zarówno krajowy, jak i międzynarodowy – od początku XX wieku wskazywał na konieczność dbania o szeroko rozumiane „dobro dziecka”, posługując się tym nieostrym pojęciem, które do chwili obecnej nie posiada definicji legalnej⁵. Ustawodawca międzynarodowy już w tzw. deklaracji genewskiej, przyjętej przez Radę Generalną Międzynarodowego Związku Pomocy Dzieciom 13.02.1923 r., a następnie przez Zgromadzenie Ogólne Ligi Narodów 16.11.1924 r., wskazał, że dziecko stanowi przedmiot opieki ze strony dorosłych, którzy jako ludzkość powinni dać mu wszystko najlepsze, co posiadają. W deklaracji w pięciu punktach wymieniono także najważniejsze obowiązki, jakie spoczywają względem wszystkich dzieci na mężczyznach i kobietach, niezależnie od ich pochodzenia⁶. Dokument ten nie zawierał jednak definicji pojęcia „dziecko” czy „małoletni”.

Legalnej definicji pojęcia „małoletni” lub „dziecko” nie zawierała także uchwalona 20.11.1959 r. przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjedno-

⁵ Definiując pojęcie „dobro dziecka” na gruncie prawa rodzinnego, W. Stojanowska wskazała, że jest to „kompleks wartości o charakterze materialnym i niematerialnym niezbędnych do zapewnienia prawidłowego rozwoju fizycznego i duchowego dziecka oraz do należytego przygotowania go do pracy odpowiednio do jego uzdolnień, przy czym wartości te są zdeterminowane przez wiele różnorodnych czynników, których struktura zależy od treści stosowanej normy prawnej i konkretnej, aktualnie istniejącej sytuacji dziecka, zakładając zbieżność tak pojętego dobra dziecka z interesem społecznym” – W. Stojanowska, *Rozwód a dobro dziecka*, Warszawa 1979, s. 27. Sąd Najwyższy w postanowieniu z 11.02.1997 r., II KKN 90/96, LEX nr 1228425 wskazał natomiast, że: „Pojęcie dobra dziecka jest złożone. Z jednej strony obejmuje całą sferę najważniejszych jego spraw osobistych, przykładowo takich jak rozwój fizyczny i duchowy, odpowiednie kształcenie i wychowanie oraz przygotowanie do dorosłego życia. Z drugiej strony ma ono wyraźny wymiar materialny. Polega on na konieczności zapewnienia dziecku środków do życia i realizacji celów o charakterze osobistym, a w wypadku gdy ma ono swój majątek, także na dbałości o jego interes majątkowy”. Takie rozumienie dobra dziecka pozostaje aktualne do dziś. Prawo cywilne procesowe, w powiązaniu z innymi regulacjami ustawowymi, pozwala natomiast na skuteczne dochodzenie i egzekucję praw przysługujących osobie małoletniej, zwłaszcza w zakresie aspektu materialnego.

⁶ P. Jaros, M. Michalak, *Prawa dziecka. Dokumenty Organizacji Narodów Zjednoczonych. Zbiór i opracowanie*, http://brpd.gov.pl/sites/default/files/prawa_dziecka_-_zbiór_dokumentów_onz_0.pdf, s. 47 (dostęp: 7.02.2022 r.).

czonych Deklaracja Praw Dziecka. W jej preambule zwrócono jednak uwagę na konieczność zapewnienia dzieciom odpowiedniej opieki, w tym opieki prawnej, z uwagi na ich niedojrzałość fizyczną i umysłową, zarówno przed urodzeniem, jak i po urodzeniu⁷. Ostatnie stwierdzenie, rozciągające – jak się wydaje – zakres ochrony ustanowiony deklaracją także na dzieci nienarodzone, wzbudziło wiele sporów w doktrynie. Zarzucano, że deklaracja nie wyznacza dolnej granicy życia dziecka, mówiąc jednocześnie o potrzebie ochrony praw dzieci nienarodzonych. Różne sposoby interpretacji tego postanowienia deklaracji wykształciły się także wśród przedstawicieli polskiej nauki. Wskazuje się, że stwierdzenie o potrzebie ochrony praw dzieci przed i po urodzeniu stanowi podstawę wykładni skłaniającej się do ochrony życia dziecka nienarodzonego. Przeciwnicy tego poglądu zauważają natomiast, że sporne stwierdzenie zawarte jest wyłącznie w preambule, która nie ma tej samej rangi co część dyspozytywna deklaracji. Ponadto zauważają, że wszystkie zasady przyjęte w tym akcie prawnym odnoszą się wyłącznie do dziecka narodzonego. Spór na tym tle w istocie do chwili obecnej pozostaje nierozstrzygnięty⁸.

W Deklaracji Praw Dziecka z 1959 r., podobnie jak w deklaracji genewskiej, wskazano, że ludzkość winna dać dziecku to, co najlepsze, i określono 10 zasad stanowiących o prawach małoletnich. Odnoszą się one do kwestii związanych między innymi z prawem małoletnich do równego traktowania, nazwiska, obywatelstwa, ochrony i pomocy oraz nauki. Na pierwszy plan wysuwa się jednak troska ustawodawcy o szeroko rozumiane dobro dziecka, które w istocie zamyka w sobie wszystkie bardziej szczegółowe postanowienia deklaracji. Ustawodawca międzynarodowy wychodzi bowiem ze słusznego założenia, że małoletni, z uwagi na swoje szczególne cechy i słabszą pozycję względem osób dorosłych, winien być objęty szczególną ochroną. Dlatego też poza prawami należnymi każdemu człowiekowi na podstawie Powszechnej

⁷ Deklaracja Praw Dziecka uchwalona 20.11.1959 r. przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1959.html> (dostęp: 7.02.2022 r.).

⁸ J. Kondratiewa-Bryzik, *Początek prawnej ochrony życia ludzkiego w świetle standardów międzynarodowych*, Warszawa 2009, s. 84–87.

Deklaracji Praw Człowieka⁹ dziecku przyznano dodatkowe uprawnienia określone w Deklaracji Praw Dziecka.

Definicję pojęcia „dziecko”, które należy uznać *de facto* za synonim pojęcia „małoletni”, zawarto dopiero w uchwalonej 20.11.1989 r. przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych Konwencji o prawach dziecka¹⁰. W jej art. 1 wskazano, że dziecko oznacza każdą istotę ludzką w wieku poniżej 18 lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletność¹¹. Definicja ta, podobnie jak postanowienia preambuły Deklaracji Praw Dziecka z 1959 r., nie odnosi się do momentu, w którym istota ludzka winna być uznawana za dziecko. Rozwiązanie takie wydaje się być efektem kompromisu twórców konwencji. Pogląd taki przedstawia zresztą biorący udział w pracach nad konwencją A. Łopatka, wskazując, że konwencja to w istocie efekt kompromisów, które świadczą o mądrości i zrozumieniu, jakie dominowały w czasie prac nad tym aktem prawa międzynarodowego¹².

W ramach konwencji z 1989 r. wskazano szereg praw przysługujących małoletniemu. W art. 12 § 2 podkreślono, że dziecko zdolne do kształtowania swoich własnych poglądów ma prawo do wypowiedzania się w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym, dotyczącym jego osoby, bezpośrednio lub za pośrednictwem przedstawiciela bądź odpowiedniego organu, zgodnie z zasadami proceduralnymi prawa wewnętrznego. Przepis ten gwarantuje zatem każdej osobie małoletniej udział w postępowaniach sądowych, jeśli ma ona w tym interes prawny. Jednocześnie małoletni nawet mimo braku zdolności procesowej ma prawo do wyrażania swojej opinii w sprawie, jeśli pozwala mu na to jego stopień dojrzałości. W tym przypadku w konwencji z 1989 r. słusznie posłużono się generalnym sformułowaniem „zdolności dziecka do kształtowania własnych poglądów”, uznając za niecelowe wyznaczenie

⁹ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka uchwalona 10.12.1948 r. w Paryżu, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html> (dostęp: 7.02.2022 r.).

¹⁰ Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 ze zm.

¹¹ Definicja ta jest zbieżna z rozwiązaniem przyjętym przez polskiego ustawodawcę, który choć nie wprost, to w analogiczny sposób rozumie pojęcie dziecka/małoletniego; zob. rozdz. 1 pkt 3.

¹² A. Łopatka, *Konwencja praw dziecka*, PiP 1990/3, s. 4.

granicy wieku dla przyznania małoletniemu tego uprawnienia. Każde dziecko rozwija się bowiem w różny sposób i nie zawsze będzie zdolne do wyrażania własnej opinii w tym samym momencie życia, co jego rówieśnicy. Różne są także okoliczności każdej sprawy.

Zgodnie z postanowieniami Konwencji o prawach dziecka państwa do niej przystępujące zobowiązane są do zapewnienia dziecku pozbawionemu wolności prawa do uzyskania niezwłocznego dostępu do prawnej lub innej odpowiedniej pomocy, jak również prawa do kwestionowania legalności pozbawienia go wolności przed sądem lub inną kompetentną, niezawisłą i bezstronną władzą oraz domagania się uzyskania szybkiej decyzji w tej sprawie (art. 37 lit. d KPD). W przypadku stosowania wobec dziecka przepisów o odpowiedzialności karnej za popełnione przez nie czyny lub rozważania możliwości jej stosowania państwa są zobowiązane do traktowania małoletniego w sposób sprzyjający poczuciu godności i wartości dziecka, które umacnia w nim poszanowanie podstawowych praw i wolności innych osób oraz uwzględnia wiek dziecka i celowość sprzyjania jego reintegracji dla podjęcia przez nie konstruktywnej roli w społeczeństwie (art. 40 ust. 1 KPD). Omawiana konwencja określa także szczegółowe środki, jakie mają służyć osiągnięciu powyższego celu, wskazując przy tym na prawo do rozpatrzenia sprawy bez zwłoki przez niezawisłą i bezstronną władzę bądź organ sądowy w uczciwym procesie (art. 40 ust. 2 lit. b ppkt (iii) KPD).

Niezależnie od kwestii, do których odnosi się Konwencja o prawach dziecka, a które związane są z osobą małoletniego, ponownie na pierwszym planie znajduje się troska ustawodawcy o szeroko rozumiane dobro dziecka. Nawet bowiem jeśli wobec małoletniego stosowane mają być przepisy o odpowiedzialności karnej, to wolą ustawodawcy jest taka ich konstrukcja, która pozwoli na skuteczną resocjalizację dziecka. Dodatkowo w art. 3 KPD wprost wskazano, że dla wszelkich działań podejmowanych przez publiczne lub prywatne instytucje opieki społecznej, sądy, władze administracyjne lub ciała ustawodawcze sprawą nadrzędną ma być najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka.

Postanowienia konwencji z 1989 r., a szczególnie jej art. 4, stały się jedną z podstaw do uchwalenia 25.01.1996 r. w Strasburgu przez Radę Europy

Europejskiej konwencji o wykonywaniu praw dzieci¹³. Dokument ten w sposób najbardziej szczegółowy ze wszystkich dotychczas omówionych odnosi się do kwestii praw procesowych małoletnich, realizując tym samym nałożony mocą art. 4 KPD na państwa strony obowiązek podjęcia stosownych działań ustawodawczo-administracyjnych i innych dla realizacji praw zawartych w konwencji. Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci z 1996 r. nie zawiera definicji legalnej pojęcia „małoletni” lub „dziecko”, ale wskazuje, że znajduje zastosowanie do dzieci, które nie ukończyły lat 18 (art. 1 ust. 1). Po raz kolejny zatem ustawodawca nie rozstrzyga sporu związanego z ochroną praw dzieci nienarodzonych, przyjmując jednocześnie za podstawę określenia cech podmiotu, który może zostać uznany za osobę małoletnią, wiek. Okoliczność ta jest jedynym kryterium brany pod uwagę przy ocenie możliwości stosowania postanowień Europejskiej konwencji o wykonywaniu praw dzieci wobec konkretnej osoby, co oznacza, że ustawodawca nie dostrzega istniejącej m.in. na gruncie prawa polskiego możliwości uzyskania pełnoletności w konsekwencji innych zdarzeń niż ukończenie 18. roku życia¹⁴.

Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci określa prawa przysługujące każdej osobie małoletniej w toku postępowania sądowego oraz obowiązki spoczywające na organach sądowych, przedstawicielach małoletnich i innych organach krajowych, które są zobowiązane nie tylko zapewnić ochronę praw dzieci, ale również umożliwić im pozyskanie efektywnej pomocy prawnej. Konwencja z 1996 r. utrwaliła zatem pozycję procesową małoletnich, którzy na arenę postępowania sądowego zostali wprowadzeni mocą Konwencji o prawach dziecka z 1989 r. Tym samym na dobre zamknięty został rozdział, kiedy to losy małoletnich były rozstrzygane w postępowaniach sądowych bez ich udziału.

W XXI wieku do kwestii standardów, jakie winny być zachowane w przypadku uczestnictwa osób małoletnich w postępowaniach sądowych lub przed innymi organami państwowymi, odniesiono się w Wytocznych

¹³ Dz.U. z 2000 r. Nr 107, poz. 1128.

¹⁴ W Polsce będzie to np. instytucja uppełnoletnienia, czyli uzyskania pełnoletności jako konsekwencji zawarcia związku małżeńskiego.

Komitetu Ministrów Rady Europy dotyczących wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom z 17.11.2010 r.¹⁵ Na wstępie należy zaznaczyć, że na potrzeby omawianego dokumentu, podobnie jak w przypadku konwencji z 1996 r., za jedyne kryterium służące do oceny cech podmiotu, do którego odnoszą się postanowienia Wytycznych, przyjęto wiek danej osoby. W Wytycznych Komitetu pod pojęciem „dziecko” rozumie się bowiem każdą osobę, która nie ukończyła 18. roku życia¹⁶. Po raz kolejny zatem na gruncie regulacji międzynarodowych pomija się problem możliwości uzyskania pełnoletności w inny sposób niż poprzez ukończenie określonego wieku, co należy uznać za sytuację niewątpliwie niewłaściwą, choć nie ma ona wpływu na ocenę samego aktu prawnego, który z przyczyn opisanych poniżej zasługuje na aprobatę.

Zgodnie z postanowieniami preambuły Wytycznych zaproponowane w nich rozwiązania mają służyć jako narzędzie w dostosowaniu „systemów sądownictwa i systemów pozasądowych do szczególnych praw, interesów i potrzeb dzieci”. Co niezwykle ważne i konieczne do podkreślenia, dążąc do osiągnięcia zakładanych celów, w Wytycznych zdecydowano się poruszyć kwestie dotyczące nie tylko praw dziecka, ale również jego roli, miejsca, poglądów i potrzeb, zarówno w postępowaniu sądowym, jak i w ramach postępowania alternatywnych względem niego. Cele Wytycznych zostały jasno i precyzyjnie określone już na wstępie. Twórcy wskazali bowiem, że opracowany przez nich dokument winien mieć zastosowanie do wszelkich sytuacji, w których dzieci mogą mieć kontakt z organami i służbami zajmującymi się wdrażaniem prawa cywilnego, karnego i administracyjnego, niezależnie od powodów i rodzaju tego kontaktu, gwarantując tym samym małoletnim poszanowanie ich wszelkich praw przez odnośne władze, z jednoczesnym uwzględnieniem stopnia dojrzałości dziecka, jego możliwości poznawczych, okoliczności sprawy, a także praw pozostałych stron i uczestników postępowania¹⁷.

¹⁵ Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom przyjęte przez Komitet Ministrów Rady Europy w dniu 17.11.2010 r. wraz z uzasadnieniem, w ramach Programu Rady Europy „Budowanie Europy dla dzieci i z dziećmi, <https://publications.europa.eu/pl/publication-detail/-/publication/5f031e5d-9f09-11e5-8781-01aa75ed71a1> (dostęp: 7.02.2022 r.).

¹⁶ Wytyczne..., s. 17.

¹⁷ Wytyczne..., s. 16.

Twórcy już na wstępie słusznie zwracają zatem uwagę na wyjątkowość postępowań prowadzonych z udziałem dzieci, które niezależnie od przyczyn zaangażowania w sprawę wymagają bardzo indywidualnego podejścia ze strony przedstawicieli władz i organów.

Tworząc Wytyczne Komitetu kierowano się istniejącymi już zasadami, określonymi m.in. w aktach prawa międzynarodowego, odnoszącymi się do osób małoletnich, a także wynikającymi z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Zasady te zostały pogrupowane w Wytycznych w ramach pięciu kategorii: uczestnictwo, dobro dziecka, godność, ochrona przed dyskryminacją oraz rządy prawa, w których omówiono wszystkie najistotniejsze problemy związane z uczestnictwem osoby małoletniej w postępowaniach sądowych i pozasądowych, określając minimalne standardy, jakie powinny one spełniać. Twórcy starali się podkreślić podmiotowość dziecka biorącego udział w postępowaniach, zwracając w pierwszej kolejności uwagę na konieczność zapewnienia dzieciom dostępu do informacji o należnych im prawach oraz do wymiaru sprawiedliwości, a także możliwości wypowiedzenia się przez małoletnich w trakcie postępowań, w których biorą udział, w sposób adekwatny do ich wieku i stopnia dojrzałości. Na pierwszy plan wysunięto także obowiązek państw członkowskich zagwarantowania małoletnim skutecznego wykonywania ich praw w sposób uwzględniający konieczność troski o dobro dziecka. Pojęcie „dobro dziecka” nie zostało przez twórców zdefiniowane, wskazano jednak przesłanki, które powinny być brane pod uwagę w przypadku oceny kwestii dobra dziecka, jednocześnie słusznie zaznaczając, że w przypadku udziału w sprawie więcej niż jednej osoby małoletniej niezbędne jest indywidualne podejście i ocena przesłanki „dobra dziecka” w odniesieniu do każdej z tych osób, a w przypadku zaistnienia konfliktu interesów pomiędzy małoletnim właściwe ich wyważenie. W konsekwencji organ prowadzący sprawę powinien nadawać właściwą wagę poglądom i opiniom każdego dziecka, przestrzegać jego praw i wolności, przyjmując przy tym kompleksowe podejście uwzględniające nie tylko jego interesy ekonomiczne, prawne czy społeczne, ale również samopoczucie psychiczne i fizyczne.

W Wytycznych zwraca się także uwagę na kwestie wydawałoby się oczywiste, ale jednak warte podkreślenia, a dotyczące konieczności

traktowania małoletnich sprawiedliwie, z należytą troską, szacunkiem i wrażliwością, niezależnie od charakteru postępowania i powodów ich udziału w sprawie. Podkreśla się, że niezbędne jest uwzględnienie sytuacji osobistej, dobrego samopoczucia i specjalnych potrzeb dziecka. Zakazuje się poddawania dzieci torturom, nieludzkiemu albo poniżającemu traktowaniu lub karaniu oraz nakazuje ochronę dzieci przed jakąkolwiek dyskryminacją, zwracając uwagę na sytuacje wyjątkowe, które mogą wiązać się z potrzebą przyznania dzieciom szczególnej ochrony lub pomocy. Mówiąc o rządach prawa, twórcy Wytycznych najdobitniej podkreślają konieczność upodmiotowienia dziecka i zrównania jego sytuacji procesowej z pozycją osoby dorosłej. Wskazano, że małoletnim należy zapewnić sprawiedliwość proceduralną m.in. poprzez zagwarantowanie dostępu do sądów, do porad prawnych, do odwołania od orzeczeń, do skutecznych mechanizmów rozpatrywania skarg oraz – co oczywiste – do rzetelnego procesu sądowego.

Omówione powyżej ogólne założenia stanowią podstawowe zasady, na których opierają się Wytyczne. W dalszych częściach aktu omówione zostały szczegółowe kwestie dotyczące udziału dzieci w postępowaniach od momentu znalezienia się przez dziecko w sytuacji, która wymaga jego styczości z szeroko rozumianym wymiarem sprawiedliwości, aż do chwili zakończenia sprawy z jego udziałem. W Wytycznych mowa jest ponadto o kwestiach dotyczących potrzeb dziecka, możliwości wygłaszania przez niego własnych poglądów czy jego roli w postępowaniach¹⁸. Już jednak te wstępne, omówione powyżej zasady, stanowiące swego rodzaju fundament Wytycznych, pozwalają stwierdzić, że dokument ten ma stanowić swoistą gwarancję przestrzegania, w ramach wskazanych postępowania, praw dzieci, w szczególności prawa do: informacji, ustanowienia przedstawiciela, uczestnictwa oraz ochrony¹⁹.

¹⁸ Więcej na ten temat zob. rozdz. 4 pkt 3.

¹⁹ Wytyczne..., s. 17–31.

3. Pojęcie małoletniego na gruncie Konstytucji RP

Polski ustawodawca unormowania międzynarodowe odnoszące się do osoby małoletniej, w tym jej uprawnienia procesowe, przeniósł na grunt Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r.²⁰, a następnie do odpowiednich ustaw. Możliwość korzystania przez małoletnich obywateli polskich z Konwencji o prawach dziecka oraz Europejskiej konwencji o wykonywaniu praw dzieci, a także Wytocznych Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom i ewentualnie innych aktów prawa międzynarodowego wynika z dyspozycji art. 87 ust. 2 Konstytucji RP, określającego hierarchię źródeł prawa obowiązujących w Polsce.

Konstytucja RP jest jednak kolejnym aktem prawnym, który nie zawiera definicji legalnej pojęcia „dziecko” oraz „małoletni”. Nie rozstrzyga problemu dolnej granicy wieku dziecka. Zawarto w niej natomiast pewne wskazówki, które pozwalają na wyznaczenie co najmniej dolnej granicy wieku osób, które mogą być uznane ze osoby dorosłe, co z kolei pozwala na ustalenie *a contrario* górnej granicy wieku osób uznawanych za małoletnie. W art. 65 ust. 3 Konstytucji RP użyto sformułowania „dzieci do lat 16”, co stanowi podstawę do stwierdzenia, że status dziecka przysługuje także osobom starszym. Z kolei art. 62 ust. 1 wskazuje, że czynne prawo wyborcze uzyskuje się po ukończeniu lat 18, wyznaczając tym samym próg dorosłości. Oczywiście jest bowiem, że czynne prawo wyborcze nie przysługuje dzieciom²¹. Zestawienie tych dwóch przepisów z omówionymi poniżej postanowieniami poszczególnych ustaw pozwala przyjąć, że w rozumieniu polskiego ustawodawcy osobą małoletnią/dzieckiem są osoby, które nie ukończyły 18. roku życia i nie zawarły związku małżeńskiego.

Artykuł 72 Konstytucji RP stanowi o ochronie praw dziecka, odnosząc się przy tym także do jego sytuacji procesowej. W ust. 1 ustawodawca

²⁰ Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.

²¹ L. Garlicki, M. Derlatka [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 2, red. L. Garlicki, M. Zubik, LEX 2016, art. 72.

nałożył na państwo obowiązek ochrony praw dzieci, jednocześnie zapewniając każdej jednostce prawo do domagania się od organów władzy publicznej wywiązania się z tego obowiązku, m.in. poprzez ochronę dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją. Dalej ustawodawca w ust. 2 wskazuje, że niejako domyślnie każde dziecko poddane jest opiece ze strony swoich rodziców, a w przypadku braku możliwości sprawowania opieki przez rodziców państwo zapewnia małoletniemu stosowną opiekę i pomoc. Można zatem uznać, że celem tego unormowania jest niedopuszczenie do sytuacji, w której dziecko zostałoby pozbawione jakiejkolwiek opieki. Wprowadzenie tego przepisu do Konstytucji RP sprawiło, że „dobro dziecka” zyskało rangę wartości konstytucyjnej, uzupełniając tym samym pojęcie szersze, jakim jest „dobro rodziny”.

W ust. 3 art. 72 Konstytucji RP ustawodawca uznał natomiast podmiotowość dziecka i wynikające stąd uprawnienia proceduralne małoletniego²², przenosząc tym samym na grunt polskiego porządku prawnego postanowienia aktów prawa międzynarodowego odnoszących się do praw dziecka, w tym jego uprawnień procesowych. Zgodnie z treścią tego przepisu w toku ustalania praw dziecka organy władzy publicznej oraz osoby odpowiedzialne za dziecko są obowiązane do wysłuchania i w miarę możliwości uwzględnienia zdania dziecka.

Dla ochrony praw osób małoletnich na mocy art. 72 ust. 4 Konstytucji RP predestynowany został nowy organ konstytucyjny – Rzecznik Praw Dziecka. Organ ten powoływany jest przez Sejm, za zgodą Senatu, na wniosek Marszałka Sejmu, Marszałka Senatu, grupy co najmniej 35 posłów lub co najmniej 15 senatorów. Do jego podstawowych zadań należy ochrona praw dzieci i zapobieganie ich naruszeniom²³.

Wobec treści art. 72 ust. 4 Konstytucji RP dnia 6.01.2000 r. uchwalona została ustawa o Rzeczniku Praw Dziecka²⁴. W jej art. 2 ust. 1 wska-

²² L. Garlicki, M. Derlatka [w:] *Konstytucja...*, art. 72, nt 7.

²³ M. Bartoszewicz [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. M. Haczkowska, LEX 2014, art. 72, nt 10.

²⁴ Dz.U. z 2020 r. poz. 141.